

HUSREF REDŽIĆ

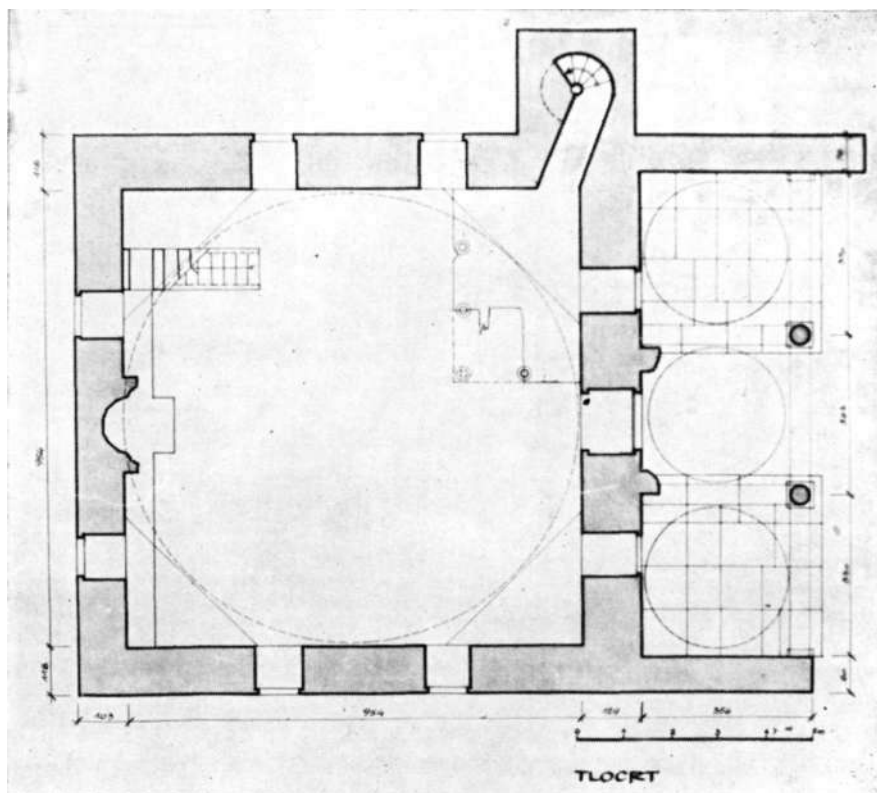
RESTAURATORSKO-KONZERVATORSKI RADOVI NA »GLAVICI« DŽAMIJI U LIVNU

U osmanskoj arhitekturi potkupalne džamije predstavljaju njen najviši domet i najadekvatniji umjetnički izraz. U Bosni i Hercegovini po broju potkupalnih džamija Livno dolazi odmah poslije Sarajeva u kome gradu od nekadašnjih sedam potkupalnih džamija danas je sačuvano još šest.

Do nedavno u Livnu je bilo pet potkupalnih džamija: »Džumanuša«, džamija Sinan Čauša, 1529 g.; »Perkuša«, džamija Muhamed Spahije, 1563 g.; »Begluk«, Lala Pašina džamija, 1567/68 g.; »Balaguša«, Balagijina džamija, 1586 g. i »Glavica«, Dukatara hadži Ahmeda, 1587/88. Svi drugi bosansko hercegovački gradovi, čak i centri kao što su Travnik, Banja Luka i Mostar, imali su manji broj

potkupalnih džamija. Ovo možemo objasniti tim što je Livno bilo značajno kao najzapadniji turski centar prema Dalmaciji, pa se može razumjeti posebno naglašena težnja Turaka, da se ovom gradu da što jače orijentalno-tursko obilježje, čije najznačajnije akcente predstavljaju džamije, naročito potkupalne. Osim toga ovako velik broj potkupalnih džamija u Livnu možemo objašnjavati i blizinom Dalmacije u kojoj je zidanje kamenom bilo veoma rašireno, a poznavanje svih tajni klesarskog zanata, može se reći, bila narodna zanatska djelatnost.

Prema dimenzijama ovih građevina i po društveno-političkom značaju njihovih utemeljača, one ne idu u red carskih i vezirskih džamija. Gradili

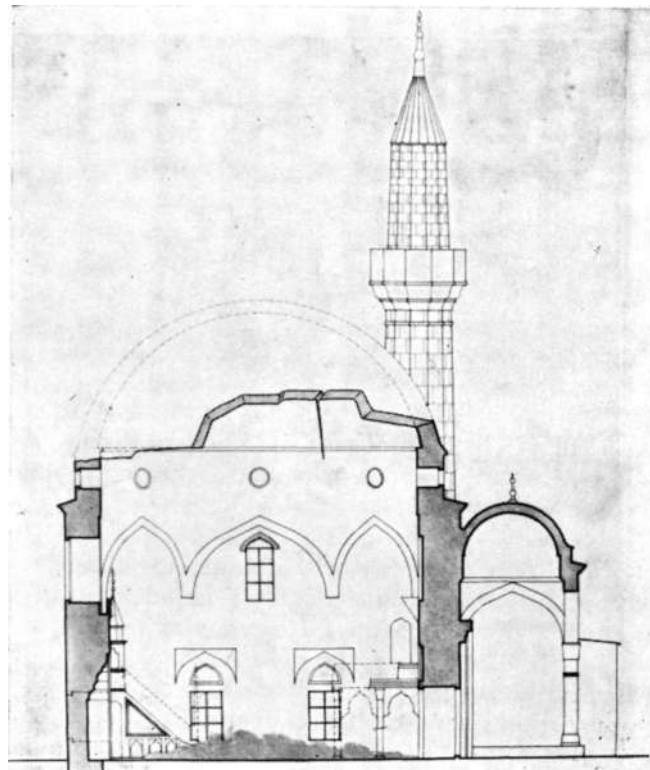

Sl. 1 Tloct

su ih bogati građani Livna čija imena su sačuvana na tarihima i predajom, uz imena džamija i susjednih mahala.

Sve livanjske potkupolne džamije pripadaju osmanskome tipu jednodimenzionalne džamije sa trijemom pokrivenim sa tri male kupolice. Po načinu proporcionisanja glavnih dijelova građevine: kuba, tambura, kupole i minareta, one čine posebnu grupu bosansko-hercegovačkih džamija pod kupolom. Njih odlikuje dosta nizak tambur, visoka skoro ovoidna kupola i nizak minaret završen neobičajeno niskom krovnom konstrukcijom. Svi dijelovi građevine djeluju zbijeno i kompaktno, a svojim spoljnim izgledom naglašavaju unutarnji molitveni prostor, kome su podređeni svi drugi dijelovi građevine. Za izgled ovih džamija karakteristično je da se šerefet minareta nalazi skoro na istoj visini kao tjeme kupole.

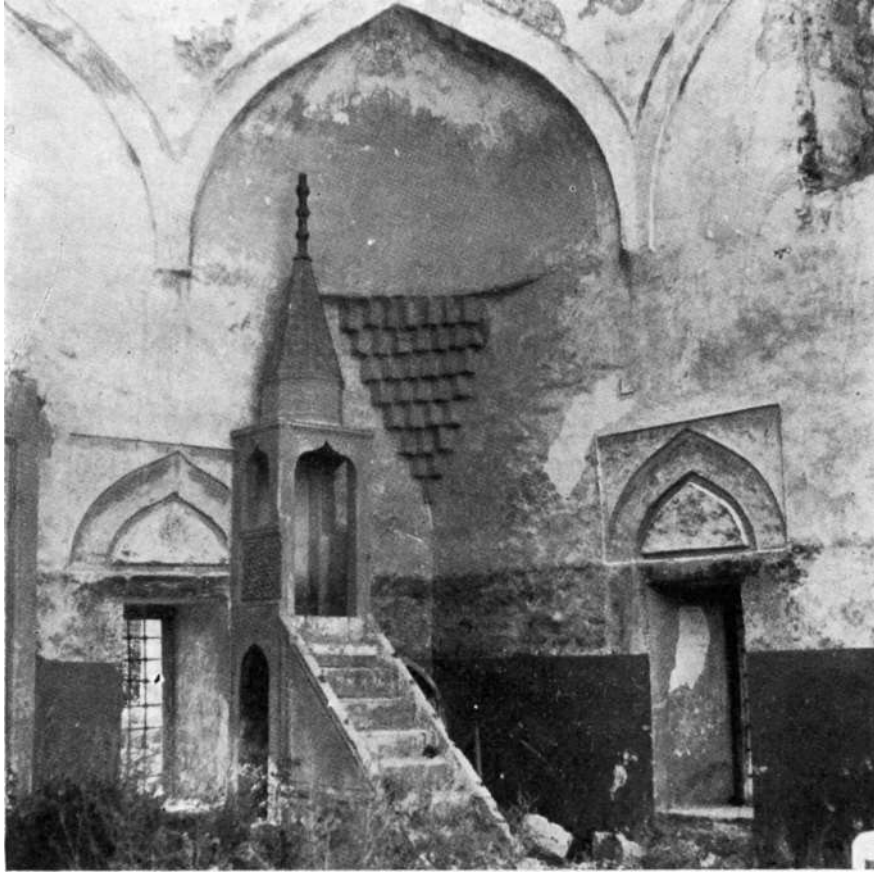
Zbijenošću svih elemenata, visokom kupolom i niskim minaretom, livanjske potkupolne džamije djeluju arhaično i podsjećaju na prve osmanske jednodimenzionalne potkupolne džamije u Izniku (Nikiji) iz XIV vijeka, iako su one sve građene tek u drugoj polovici XVI vijeka. Ovo nam govori da na njihovoj gradnji nije učestvovao niko od poznatih graditelja škole Mimar Sinana, koja je bila vladajuća u turskoj carevini u drugoj polovici XVI

Sl. 2 Uzdužni presjek prije konzervacije

Sl. 3 Džamija prije konzervacije i restauracije

Sl. 4 Unutrašnjost džamije prije konzervacije — detalj minbera

vijeka, a čije gradnje se odlikuju klasičnim načinom proporcionisanja, lakoćom i elegancijom.

Graditelji livanjskih potkupolnih džamija po svoj prilici su domaći neimari koji su usvojili stilske elemente, ali nisu dostigli majstorstvo njima savremenih osmanskih arhitekata. Otuda arhaičnost livanjskih džamija. Nema sumnje da je i specifična klima u Livnu imala znatnog uticaja na izgled potkupolnih džamija. Ovu klimu naročito odlikuju duge snježne zime i strašni orkanski vjetrovi, zbog kojih je bilo nužno graditi sve elemente građevine što zbijenije uz centralno jezgro, a naročito minaret proporcionisati tako da može izdržati silne udarce vjetrova. Prema tome specifičan izgled livanjskih potkupolnih džamija uzrokovan je surovom klimom i tradicijom ranijeg građenja predturskog perioda, čiji su nosioci bili domaći neimari.

Posebnu karakteristiku livanjskim džamijama daje izrazita vještina klesanja kamena, što je došlo do izražaja kod zidanja zidova kubusa, minareta, a naročito kod klesanja dijelova džamije koji su ukrašeni stalaktitnim dekorom kao što su: mihrab, minber, mahfil, trijem (sofe), portal i šerefet. Stalaktitni ukras na ovim dijelovima džamije govori o potpunom poznavanju dekorativnih elemenata osmanske škole i o zanatskom majstorstvu naših klesara.

U unutrašnjosti livanjskih potkupolnih džamija postoji zidna bojena dekoracija, najvećim dijelom iz novijeg doba. Najvrijednija se nalazi u »Balaguši« džamiji, ona je vjerojatno i najstarija i tipična osmanska. U narodu poznata pod imenom »Glavica«, ova džamija je izgrađena 1587-88 godine. Podigao ju je Hadži Ahmed Dukatar, o kome ne znamo ni ko je bio, ni da li je uopšte živio u Livnu. Džamija je smještena u starom dijelu Livna iznad čaršije na jednoj uzvišici, glavici, po kojoj je i dobila ime. Ovo je najistaknutiji položaj starog Livna i jedno od najvažnijih gradskih utvrđenja Livna-»Krnjac« tabija, Sa sahut-kulom, gradnjom mlađom od džamije, »Glavica« džamija čini vrijednu arhitektonsko-urbanističku kompoziciju za koju se može reći da predstavlja glavni akcenat siluete starog Livna.

U svom putopisu Evlija Čelebija govori o ovoj džamiji i navodi njenog utemeljača, a sahat-kulu uopšte ne spominje, iz čega zaključujemo da 1660. godine, kada je Evlija posjetila Livno, sahat-kula nije još postojala.

»Glavica« džamija je najveća i najmlađa potkupolna džamija u Livnu. Stranica unutrašnjeg kvadratnog prostora iznosi 9,54 m., što u odnosu na druge bosansko hercegovačke džamije predstavlja uobičajenu veličinu. Zidana je od kamena krečnjaka, dosta pravilnim klesancima raznih ve-

Sl. 5 Unutrašnjost džamije prije konzervacije
detalj musandare

ličina. Visine slojeva kamena su približno jednake. Spolja džamija nije malterisana. Kubus građevine je nizak i završen jednostavno profiliranim vijencem. Na tri strane, južnoj, istočnoj i zapadnoj nalaze se po tri prozora: dva donja pravougaona sa željeznim rešetkama i jedan na sredini ispod vijenca sa šiljatim lukom. Tambur u obliku oktogona ima na svakoj stranici po jedan okrugli prozor. Ovdje se očigledno radi o stilskom uticaju Dalmacije, jer su na tamburu džamija u pravilu prozori sa šiljatim lukom. Kupola je dosta visoka, zidana od sedre, leži na trompama koje su u enterijeru akcentirane vitičastim lucima. Vanjski trijem sa tri jednake kupolice ima samo dva srednja stupa, na uglovima su stupovi zamijenjeni bočnim zidovima koji zatvaraju trijem sa strana. Smanjen broj prozora na bočnim stranama i strani mihraba (umjesto pet svega tri) potencira težnju za stereotomskim efektom u enterijeru. Ovo zatvaranje trijema sa strana i smanjen broj otvora na kubusu građevine akcentira zbijenost i homogenost glavnih građevinskih elemenata.

Minaret zidan od pravilnih klesanaca, u proporciji je zdepast i nizak. Šerefet je na visini tjemena kupole. Krovni završetak, veoma nizak, odgovara arhaičnom izgledu minareta. Ovakve su proporcije određene u najvećoj mjeri potrebom da se građevina može oduprti jakim vjetrovima koji vladaju u Livnu.

U unutrašnjosti džamije glavne akcente čine: mihrab sa bogatim stalaktitnim ukrasom, kameni i lijepo profilisani minber i mahfal koji leži na četiri kamena stupa sa bogatim stalaktitnim kapitelima.

»Glavica« džamija u Livnu, po svojim arhitektonskim vrijednostima spada u red boljih ostvarenja ove vrste u Bosni i Hercegovini. Posebnu vrijednost daje joj njen dominantan urbanistički položaj, a kompozicionu vrijednost jedinstvo cjeline koju čine džamija i sahat-kula.

Po svojim karakterističnim proporcijama i oblicima »Glavica« džamija ulazi u zasebnu grupu livanjskih džamija pod kupolom, koje karakteriše arhaičnost spoljnog izgleda, zbijenost svih elemenata građevine, stilski uticaj Dalmacije (okrugli prozori na tamburu) i veoma solidno poznavanje klesarskog zanata, što je došlo naročito do izražaja kod klesanja kamene dekoracije na portalu, mihrabu, minberu i mahfilu. Kupola »Glavica« džamije srušila se 1957 godine, pošto je godinu dana ranije vjetar bio skinuo dio limenog pokrivača. Otkrivena kupola je izdržala samo jednu zimu, što ukazuje na mogućnost da je ona i ranije bila znatnije oštećena djelovanjem vode i mrazova u spojnicama između klesanaca od kojih je kupola bila zidana. Najvjerojatnije je da je do potpunog rušenja kupole došlo usljed trulih drvenih hatula koje su

Sl. 6 Džamija u toku konzervacije

imale konstruktivni zadatak da kao prsten utegnu kupolu u njenom podnožju.

Kupola Lala-pašine («Begluk») džamije, nedaleko od »Glavice« potpuno je otkrivena već skoro 20 godina, pa se ipak nije srušila, upravo zbog toga što prsten hatula vrši još svoju zadaću. Ovim uzrokom može se objasniti brzo rušenje kupole najmlađe livanjske potkupolne džamije.

Rušenje kupole izazvalo je djelomično uništenje enterijera džamije, naročito kamenog minbera i mahfila. Ovaj posljednji imao je stupove sa bogatim stalaktitnim ukrasom na kapitelima koji spadaju u red najljepših u bosansko-hercegovačkim džamijama.

Projektom restauracije predviđeno je obnavljanje spomenika u ranijim veličinama, proporcijama, oblicima i materijalima, — što je bilo olakšano postojanjem moga arhitektonskog snimka ove džamije.

U toku radova kojim je rukovodio arh. Rosić Nedeljko, bilo je potrebno potpuno ukloniti dijelove oštećenog tambura, prezidati dijelove trompi, pa

tek onda početi sa zidanjem kupole. Za njeno zidanje upotrebljen je dobar dio neoštećenih originalnih klesanaca iz prvobitne kupole. U njenom podnožju izveden je ugrađeni armirano-betonski serklaž koji je spolja obložen kamenim pločama, koje potpuno odgovaraju klesancima od kojih je zidana džamija. Tako je serklaž nevidljiv.

Kupola je pokrivena bakarnim limom, kao i tri male kupolice iznad sofa, koje su djelomično oštećene pa su također dobile pokrov od olovnog lima. Na sofama su izvršeni samo manji popravci.

Ovim restauratorsko-konzervatorskim radovima dovedena je spoljašnost džamije u prvobitno stanje, dok su za restauraciju enterijera potrebni radovi na restauriranju mihraba, minbera i mahfila, — od kojih su sačuvani obilni ostaci, na bazi kojih se bez teškoća može izvršiti egzaktna restauracija enterijera.

Projektom je predviđeno bojenje enterijera svijetlim tonovima kojim će se samo izdiferencirati prostorni i formalni elementi visinskih pojaseva unutrašnjosti džamije.

Sl. 7 Džamija u toku konzervacije

La mosquée de Glavica à Livno

L'auteur expose au début les raisons qui ont conduit à la construction de grand nombre des mosquées à coupoles à Livno et constate quelles sont les caractéristiques communes de ces mosquées qui les font différentes d'autres mosquées à coupoles de Bosnie et d'Herzégovine. L'auteur s'arrête surtout sur la question des proportions archaïques des mosquées de Livno ce qui est surtout extraordinaire si on sait que ces mosquées sont construites au deuxième moitié du 16ème siècle, c'est à dire au temps du style ottoman classique. L'auteur souligne l'habileté dans le travail des tailleurs de pierres qui est surtout remarquable dans les

mosquées de Livno. Cette habileté l'auteur a liée avec la proximité de la Dalmatie ou le métier des tailleurs de pierres est très estimé. Les fenêtres rondes au tambour de la mosquée de Glavica l'auteur les explique aussi par l'influence de la Dalmatie. L'auteur souligne surtout l'ensemble architectural que font la mosquée de Glavica et la tour horloge qui font la partie la plus précieuse de la silhouette du vieux Livno. En fin on énumère les données sur la restauration des parties de la mosquée de Glavica qui ont été ruinées en 1957.